

"прочитати" ні текстів неокласиків, ні текстів українського інтелектуала Сергія Єфремова.

¹Єфремов Сергій. Історія українського письменства. – К., 1995. – С. 658; ²Там само. – С. 25; ³Там само. – С. 24; ⁴Там само. – С. 26; ⁵Там само. – С. 627; ⁶Там само. – С. 630; ⁷Там само. – С. 630; ⁸Там само. – С. 630; ⁹Там само. – С. 632; ¹⁰Там само. – С. 627; ¹¹Там само. – С. 631; ¹²Там само. – С. 631; ¹³Там само. – С. 631; ¹⁴Там само. – С. 629; ¹⁵Там само. – С. 629; ¹⁶Там само. – С. 629; ¹⁷Там само. – С. 629-630; ¹⁸Там само. – С. 630; ¹⁹Там само. – С. 630; ²⁰Там само. – С. 631; ²¹Там само. – С. 631.

О.І. Ніка, канд. філол. наук

„ІНШОКУЛЬТУРНІСТЬ” ПЕРЕКЛАДНИХ ТЕКСТІВ У СТАРОУКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ВІДОБРАЖЕННІ

Акцентується увага на творенні староукраїнської літературної мови з погляду впливу на неї перекладів латинсько-польських текстів.

Attention is accented on creation of Old Ukrainian literary language of ages from point of influence on her of the Latin and Polish texts.

Західноєвропейський вплив на духовне життя православного слов'янства поступово ставав відчутнішим від часу падіння Константинополя і зумовлював переосмислення вже традиційних форм свідомості, атрибутики, мови під кутом зору вибору, синтезу, включення нових інтенцій та аксіологічностей.

У цей час Україна залишається включеною в дискурс православної освіченості, репрезентованої церковнослов'янською мовою української редакції, а з іншого – перебуває під впливом новаційних процесів, які інтегрують українську духовну культуру до західноєвропейського ренесансного руху і спричиняються до появи адекватної мовної компетенції, віддзеркалення „іншокультурності”. Із такого співвідношення випливають „інтересні з культурно-історичного боку моменти і симптоми: відгомони боротьби ідеалізму з реалізмом, грецької культури з латинською і подібне”¹.

Метою цієї статті є проілюструвати наукові уявлення про багатогранність феномену староукраїнської літературної мови, творення якої викликане суголосними часу зовнішніми імпульсами, підтриманими мотивованістю внутрішніми законами і підосновами

розвитку цієї форми мови, що ґрунтується на поступово літературно утвердженій живомовній народній стихії.

Постання книжного різновиду староукраїнської мови стало новим виміром мовного вираження соціальної і пізнавальної діяльності людини, своєрідним відображенням інтелектуального процесу, втіленого в особливій літературній формі. Передусім її творення починається від намагання передати вже відомі та апробовані в різних культурних системах тексти, виводячи зі слов'янського мовного матеріалу українську низку фонетичних закономірностей, слів, граматичних форм і конструкцій, що відображують спосіб вираження думки.

Прикметною ознакою формованої староукраїнської літературної мови є те, що вона певною мірою перебирає на себе функції церковнослов'янської мови, оскільки може продовжувати текстову ідентифікацію православної ідеї в більш зрозумілій і доступній формі. Таке співвідношення викликано реальними потребами часу, коли православна церква втратила підтримку з боку держави, а релігійні контраверсії могли захоплювати правовірних.

У цьому разі йдеться про зміну загальних уявлень, за якими церковнослов'янська мова, що до певного часу поєднувала функції сакральної і водночас літературної, асоціювалася з індіферентністю і недоторканістю. Розуподібнення цієї синкретичності – і навіть функціональна еквівалентність – спричинюються до того, що вже „наприкінці XV ст. українсько-білоруська книжна мова почала активно захоплювати сфери, що були майже непорушним заповідником церковнослов'янщини – наукову та релігійну. Факти перекладу низки трактатів гуртком „ожидовілих”, поява по суті вже чисто церковних текстів у Четї-Мінеї 1489 р. наближеною до народної мовою, а також переклади нею „духовних повістей” („Мука Господа нашого Ісуса Христа”, „Книга о Таудале рицери”, „Повість про трьох королів-волхвів”) тощо свідчать про утвердження реформаційних тенденцій в українській і білоруській культурах”².

На творення староукраїнської літературної мови вплинув плюралізм релігійного життя в Україні³, поширенню чого сприяла Феррарсько-Флорентійська унія, численні містичні і раціоналістичні рухи – покутництво, богомільство, ісихазм, перекладацький гурток „зжидовілих”, гуситство та ін., що увиразнювали багатоманіття способів осягнення релігійної віри, незведеної до спільного

загальника та вибором окремого вчення, послабленням монополізації духовного життя.

Оскільки в поле зору перекладачів все частіше потрапляли тексти, непов'язані з традиційною греко-візантійською системою культурних уявлень, то формована староукраїнська літературна мова статусно визначається ширше – набуває ознак сублімувати в різних формах включені в культурно-історичний процес відмінні культурно-історичні парадигми, інфільтрувати нове – у вигляді інших стереотипів, реалій, світоглядних моделей тощо.

У цьому разі виявляється двобічний зв'язок, бо одночасно з новими перекладними текстами, що з'явилися в Україні протягом XIV ст., а особливо у XV ст., інтенційно було закладено підвалини до формування староукраїнського книжного різновиду мови як полікультурної моделі, яка є виразним свідченням конвенційності мовного знака, що в широкому значенні трактується не лише як відмежування від обов'язкового традиційного оформлення тексту, а й як змістова "вивільненість" від субординації форми. Умовність вираження, що пов'язана зі стереотипністю мовного відображення, заступається і розчиняється у змістових концептах. Із цього погляду йдеться про певну можливість інтерпретаційної відкритості тексту, що починає розмивати тло попередньої культурної і мовної уніформності. Повною мірою властивість інтерпретаційної множинності виявляється в оригінальних пам'ятках, що виникають у XVI – XVII ст., проте саме акцент на змістових, а не формальних критеріях виникнення та існування тексту інтенційно закладений у підоснови процесу творення старукраїнської літературної мови.

Включення „латинського” у православний континуум, який послуговувався сакральною – церковнослов'янською мовою, спричинився до світоглядного і функціонального переосмислення як останньої окремішньо, так і у зв'язку з її опозитивом - латинською.

Більшість перекладів із латинської мови була успадкована в Україні через оминання Візантії чи Болгарії, найчастіше - за чеським або польським посередництвом, що ревізувало знання церковнослов'янської мови як єдиної репрезентантки такої форми писемного тексту.

Із латинської мови були перекладені різні за жанрами і стилями тексти: „Троянська історія” італійського письменника Гвідо де Колумна (очевидно, поширена в Україні наприкінці XV ст.)³, „Луцидарій” (створений у Німеччині наприкінці XII ст. і з'явився в

Україні наприкінці XV ст. за польським посередництвом⁴, найдавніші списки Люцдару датуються 1636 р.)⁵, „Книга о Таудале рицери” (ірландського походження, створена в XII ст., переклад з латинської чеською, а згодом „руською” на межі XV – XVI ст.)⁶, повість „Мука Господа нашого Ісуса Христа од преворотных жидов (перекладена не пізніше другої половини XV ст.)⁷, Никодимове євангеліє, яке з’явилося в православному світі через латиномовне посередництво.

Наприкінці XV ст. в Україні також поширюються католицькі варіанти „Житія Олексія, Чоловіка Божого” (очевидно, за чеським посередництвом)⁸, „Мук св. Георгія”⁹, „Повісті про трьох королів-волхвів” (переклад XV ст. із твору німецького кармеліта Іоана (Йогана) Гільдесгамського¹⁰ та ін.

Синтез двосвітності – православної і католицької – може уособлюватися в одному й тому ж тексті, у тій самій літературній формі мови. Так, у новому варіанті перекладу „Олександрії”, що виник внаслідок другого південнослов’янського впливу, сербські перекладачі послабили „риси лицарського роману, притаманні західноєвропейському оригіналу, додаючи епізоди та традиційні вислови з давніх візантійських та південнослов’янських обробок цього тексту”¹¹. Відповідно, староукраїнський переклад цього тексту відобразив стилістичні та концептуальні засади такої двосвітності, факт мовного синтезу ранньосередньовічних опозицій.

„Іншокультурність” виявлялася в нетипових для православного культурного ареалу текстових репрезентаціях реалій побуту, культу честі західноєвропейських лицарів пізнього середньовіччя („Троянська історія” Гвідо де Колумна, „Притча о **князях**” та ін.), в яких сербські перекладачі комбінували тексти¹².

У різних співвідношеннях залежно від періоду, жанру і стилю текстів, особливостей перекладача традиційна греко-візантійська і нова латино-польська культурні моделі можуть реінтерпретуватися за конвенційністю об’єднання в одному літературному тексті або ж загальніше – в одному мовному вираженні – староукраїнській літературній мові XIV – XV ст.

З іншого боку, ведення української духовної культури в західноєвропейський дискурс символізоване першою друкованою книжкою Юрія Дрогобича „Iudicium prenosticon Anni MCCCCLXXX III currentis Magistri Georgii Drohobicz de Russia almi Studii Bononiensis atrium et medecine doctoris” („Прогностична оцінка

поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі доктора мистецтв і медицини славетного Болонського університету”).

Із погляду становлення і творення староукраїнської літературної мови закономірно виникає ряд дослідницьких запитань: про напрямки і форми мовно-культурної взаємодії, про лінгвістичне термінопозначення цього книжного різновиду літературної мови, про текстове підґрунтя для її реконструкцій.

Прецедент виникнення книжного різновиду літературної мови, у цьому разі – староукраїнської, викликаний реалізацією мовно-культурної взаємодії, аналіз якої є проблематичним із погляду конкретних форм і шляхів, переважного її напрямку (від мови до культури або ж навпаки), самого характеру співвідношень двох позагенетичних систем кодування: чи детермінують вони одна одну у причиново-наслідковий спосіб, чи просто корелюють з більш-менш високою ймовірністю?¹³ Процес взаємодії майже ізоморфних двох функціональних систем, якими виступають мова культури і мова як комунікативна реалізація, визначає внутрішню інтенційність літературної мови як прагнення вербалізованого втілення найрізноманітніших виявів пізнавальної діяльності людини, цілісності у формуванні як способу накопичення і передавання інформації.

Попри паралельність процесів в українській і білоруській культурах, і зокрема творення відповідних окремих літературних мов, у наукових студіях принагідно виникає питання про спільну українсько-білоруську писемно-літературну мову у Великому князівстві Литовському (в історіографічних і філологічних дослідженнях ХІХ ст. вона мала назву „західноруська писемна мова”, самоназва – „руська” мова). У цій статті, не вдаючись окремо в нюанси авторських потрактувань українсько-білоруської мовної межі чи її відсутності, що, за окремими мотиваціями, триває аж до ХVІІІ ст.¹⁴, відзначимо істотне для послідовного і точного термінопозначення лінгвістичного порядку підтвердження Г.П. Півторака: „термін „українсько-білоруська літературно-писемна мова” може стосуватися тільки мови ділової писемності ХV – ХVІ ст. Поширювати його на мову літописів і хронік, а також на мову художньої і конфесійної літератури немає достатніх підстав... Тому видається коректнішим говорити окремо про старобілоруську і староукраїнську писемно-літературні мови в усіх інших пам’ятках, крім юридично-ділових документів”¹⁵.

Із погляду текстової репрезентації періоду XIV – першої половини XVI ст., то чисельний корпус ділових чи юридичних пам'яток виявився надійною джерельною базою для системного увиразнення живого народного мовлення, що стало основою історико-лінгвістичних студій цього періоду. Уявлення про жанрово-стилістичний засяг, особливості функціонування і мовні норми книжного різновиду староукраїнської мови реконструюються також із уведенням у літературно-мовний процес текстів, відомих у пізніших, але найдавніших списках. Так, „Люцидарій” відомий за найдавнішим списком XVII ст. (уже наведені в списку покликань публікації І. Франка та Є. Карського).

Літературна мова XIV – XV ст. розширила межі свого функціонування, інкорпоровала поруч із другим південнослов'янським впливом, що мав ідентифікувати православну ідею, перспективу введення „іншого” – католицького світу, пріоритетність конвенційності мовного знака, подолання уніформізму церковнослов'янської мови як лише мови трансцендентної Божественної ідеї.

¹Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6-ти т., 9-ти кн. – Т. 5. – Кн. 1. Культурні і літературні течії на Україні в XV – XVI вв. і перше відродження 1580-1610 pp.) / Упоряд. та приміт. С.К. Росовецького. – К., 1995. – С. 22-23; ²Пелешенко Ю.В. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.). – К., 2004. – С. 313; ³Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997; Грушевський М. Зазнач. праця; Паславський І.В. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій половині XVII ст. – К., 1984; Філософія Відродження на Україні. – К., 1990 та ін.; ⁴Творогов О.В. Повести о Троянской войне в русской рукописной традиции // Троянские сказания. Средневековые рыцарские романы о Троянской войне по русским рукописям XVI – XVII веков / Подг. текста и статьи О.В. Творогова. Ком. М.Н. Ботвинника и О.В. Творогова. – Л., 1972. – С. 161–162; Творогов О.В. „Троянская история” Гвидо де Колумна // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Ч. 2. – Вып. 2. – С. 443–445; Орлов А.С. Переводные повести феодальной Руси и Московского государства XII – XVII веков. – Л., 1934 та ін.; ⁵Люцидар // Франко І. Апокрифи. – Т. 4. – С. 25–38; ⁶Карский Е. Малорусский Луцидарий по рукописи XVII в. (Текст, состав памятника и язык). – Варшава, 1906; ⁷Карский Е. Белоруссы. – Т. 3: Очерки словесности белорусского племени. – Ч. 2: Старая западнорусская письменность. – Пг., 1921. – С. 81; Грушевський М. Зазнач. праця. – С. 120–121; ⁸Тупиков Н.М. Страсти Христовы в западнорусском списке XV века. – СПб., 1901; Карский Е. Указ.

робота. – С. 62; ⁹Владимиров П. Житие св. Алексія человека Божия в западно-русском переводе конца XV века // ЖМНП. – 1887. – Т. 253. – №10. – С. 256–261; ¹⁰Владимиров П.В. Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVIII ст. – К., 1890. – С. 4–5; ¹¹Перетц В.Н. Повесть о трех королях-волхвах в западнорусском списке XV века. – СПб., 1903. – С. 1–106; ¹¹Пелешенко Ю.В. Зазнач. праця. – С. 50; ¹²Веселовский А.Н. Из истории романа и повести. Материалы и исследования. – Вып. 2: Славяно-романский отдел. – СПб., 1888. – С. 3; ¹³Собуцький М.А. Мовно-культурний простір західноєвропейського середньовіччя. – К., 1997. – С. 3; ¹⁴Ісаєвич, Ярослав. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 385; ¹⁵Півторак Г.П. Державна мова у Великому князівстві Литовському і проблема розмежування українських і білоруських писемних пам'яток // Мовознавство. – 2005. - №3-4. – С. 82.

Ю. Б.Дядищева-Росовецька, канд. філол. наук
ГРИГОРІЙ ТКАЧЕНКО – ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР
ІНСТИТУТУ МОВОЗНАВСТВА ВУАН

Нарис про наукову лінгвістичну діяльність та драматичний життєвий шлях першого директора Інституту мовознавства ВУАН Г. В. Ткаченка (1900–1941?)

The article deals about scientific linguistic activity and a drama vital way of the first director of Institute of linguistics VUAN G. V. Tkachenko (1900–1941?)

Григорій Васильович Ткаченко – один із діячів українського гуманітарного ренесансу 20–30 рр. минулого століття. Життєвий і творчий шлях його був сплюндрований через підступні виверти комуністичної політики в Україні. Постать Г. В. Ткаченка поки що не привертала уваги дослідників "розстріляного відродження" і, головним чином, саме через своєрідність його особистої долі. До когорти українських інтелігентів, страчених та замучених катами ДПУ-НКВД, люди, подібні до Г. В. Ткаченка, примикають, як у християнстві сповідники до мучеників: він зазнав переслідувань від більшовицької влади, але вбили його носії іншої тоталітарної ідеології, німецькі фашисти або їх поплічники.

Ровесник двадцятого століття, Григорій Васильович народився 21 січня 1900 року в селянській родині, в селі Кирилівка на Звенигородщині, тобто тому самому, де пройшли дитячі роки